

НОВА РАЗМАТРАЊА О СЛОВЕНСКОЈ КЕРАМИЦИ

Поводом налаза из улице Божидара Аџије у Београду

Насупрот обиљу преисториских, а посебно античких налаза са територије Београда и његове најближе околине¹, остаци словенског периода са тога подручја још увек су сразмерно малобројни. То је, пре свега, последица опште занемарености проучавања словенских старина у Србији, у периоду између два рата. Ипак, данас располажемо извесним бројем налаза од којих су неки добијени и путем ископавања. У ову групу спадају првенствено остаци керамике, добијени ископавањима 1942—1943 и 1948—1949 године на подручју београдске тврђаве и то сондама код капције Евгенија Савојског, на падини између Горњег и Доњег Града и посебно са спољне стране терасе Горњег Града код Војног музеја, где је словенски материјал откривен у засебно издвојеном слоју. На томе месту нађено је и огњиште поплочано словенском керамиком, као и неколико гробова који, иако без дарова, по своме стратиграфском положају, карактеру и оријентацији могу, такође, припадати словенском периоду.² Типолошки, што је, како ћемо даље видети, данас наравно прилично непоуздано, керамички материјал био би овде сразмерно касан, те не би било искључено да и наушнице белобрдског типа познате са Горњег Града, потичу из не-

ког од гробова на томе месту.³ Од других налаза добијених ископавањима треба поменути и оне са белобрдске некрополе у Винчи, који су, међутим, сумарно објављени и не могу се научно у пуној мери користити.⁴

Са територије Београда потиче и нешто словенског материјала који претставља случајне налазе. Већина овог материјала, међу којима има доста типолошки касне керамике, потиче из збирке архитекте Р. Штаудингера.⁵ Нажалост, топографски се овај материјал највећим делом не да искористити, јер није познато значење сигнатура на предметима Штаудингерове збирке. Од других налаза посебно ваља поменути оне из Цетињске улице бр. 22 (Инв. Музеја града Београда бр. 1049 и 1050), где је нађено и словенске керамике.⁶ Наводно је у судовима било и карбонизираног жита. Утолико је више за жалење, што Музеј, због неразумевања руководиоца градилишта, није на време обавештен о овим налазима, те су они, када су предузети кораци да се у музеј пренесу, били већ уништени, тако да су у музеј доспели фрагменти словенске керамике са којима се не може много учинити. Значајнији је налаз из улице Божидара Аџије бр. 3, где је такође са нешто материјала других епоха, нађено

¹ Преглед овога материјала недавно је изнела Д. Гарашанин, *Годишњак Музеја града Београда* I, 1954, 45—98.

² Д. Јовановић, М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Старинар* Н. С. II, 1951, 261 и д. На томе месту наведена је и ранија литература о ископавањима у Београду.

³ *Ibid.*, 265, нап. 8; упор. и М. Љубинковић, *Старинар*, loc. cit., 46, нап. 220.

⁴ М. М. Васић, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XVIII, 1938, 366 и д.

⁵ Делом власништво Универзитета, а делом Музеја града Београда. Сав материјал налази се данас у Музеју града Београда.

⁶ Музеј града Београда, инв. бр. 1030—1040. Поред два словенска фрагмента нађено је овде и византиске и турске керамике.

и два суда који нас овде специјално интересују и од којих је један несумњиво ранословенски, док други припада једном типу познатом и у словенској керамици, а који има посебан значај за проучавање развоја и генезе словенске керамике уопште⁷.

1) Судић од иловаче, трбушаст, но сразмерно доста витак, са развраћеним ободом и раменом украшеним овлаш урезаном таласном линијом. Суд је израђен од лоше пречишћене земље са много зрнаца песка, боје сиве са мрљама светлије, до црвенкасте боје, неуједначеног печења. По извесним траговима могуће је да је овај суд рађен на примитивном, споро ротирајућем витлу, иако се то не сме са сигурношћу тврдити.⁸ Висина 14 а ширина отвора 10,3 см; пречник дна 7 см. Инвентар музеја бр. 1049 (сл. 1).

2) Судић од иловаче, трбушаст, са знатним сужавањем према нози. Конични обод разгнут је нагоре, прелаз из врата у раме украшен је урезаним паралелним линијама. Суд је израђен

од лоше пречишћене земље са зрнцима песка, сиве и сиво-црне боје, а изведен је на грнчарском колу. Висина 13 см.; ширина отвора 7,8 см.; ширина дна 5 см (сл. 2).

За први од наших судова могуће је наћи неколико аналогија у нашој земљи, иако ове нису нарочито бројне. То је последица још увек недовољне испитаности остатака раних словенских група, кестхељске, а посебно Мартиновка групе у Југославији⁹. У првом реду овде ваља поменути судове са некрополе кестхељске групе из Војке, рађене на примитивном витлу¹⁰. Другу аналогију претстављају извесни судови из недавно откривене некрополе на Бјелом Брду код Осидека, које Иваничек с правом издваја у засебну керамичку групу, а који су, изгледа, такође, делом рађени на примитивном грнчарском колу¹¹. Упркос извесним неслагањима у ближем временском опредељењу ове некрополе, несумњиво је да се и она везује за кестхељску групу¹². Од других, случајних, налаза, чија се ближа вре-

⁷ Ibid., инв. бр. 1049—1052. Поред два поменута суда одавде потиче и један касноантички крчаг и једна турска тестија. Ове предмете је за Музеј прибавила Д. Гарашанин, тада Управник Музеја града Београда, која ми их је уступила за публикацију.

⁸ Трагови који би указивали на витло налазе се делом на ободу и на једном месту на трбуху суда, док се на унутрашњој страни не дају утврдити. Према овој констатацији могуће је да је суд накнадно доправљен на витлу.

⁹ Листи налазака Мартиновка групе у Југославији коју је недавно дао Z. Vinski, *Archaeologica Jugoslavica* I, 1954, 71, треба још додати фибулу са маском откривену приликом ископавања Ђорђа Мано-Зисија на Царичином Граду, као и један фрагмент сличне фибуле из Кладова (Народни музеј у Београду, Средњовековно одељење). Примерак који Zdenko Vinski, свакако по Werner-у, наводи да је нађен у Кладову потиче из Велеснице (срез Кључки). За општу поделу словенске културе у нашој земљи, уп. J. Korošec, *Arheološki vestnik* II, 2, 1951, 134 и д., где је допуњена и унеколико коригована подела код М. Гарашанин—J. Ковачевић, *Преглед материјалне културе јужних Словена* 1950, 30 и д. Потпуно прихватам назив Мартиновка, наместо од нас предложеног назива кутургурска група (који је, међутим, био употребљен

условно са изричитим подвлачењем да га не треба схватити у етничком смислу, што је критика махом превидела) за најстарију словенску групу, иако ни код овог назива употребљено име неће у потпуности одговарати обухваћеном појму. Свакако ће се права слика, па према томе и назив за групу, моћи створити тек када будемо имали више материјала. Такође су оправдане Корошчеве исправке у погледу на прелазне групе, иако бих проблем налазака са Најеве циглане, с обзиром на малобројни археолошки материјал са тога локалитета, оставио отворен.

¹⁰ Мано-Зиси, *Гласник историског друштва у Новом Саду* X, 3, 1937, 266 и д., сл. I—III. Према томе је ауторова тврдња да су судови рађени на витлу само унеколико тачна, па је треба у горњем смислу кориговати.

¹¹ Ivaniček, *Ljetopis Jugoslavenske akademije* 55, 1949, сл. 61, b, c и стр. 142. Да су судови ове групе рађени на примитивном витлу указује Korošec, *Zgodovinski časopis* V, 1951, 174 и д.

¹² Док Vinski, *Ljetopis*, loc. cit. 225 и д., ставља ове налазе на крај кестхељске групе, што прихвата и Korošec, loc. cit. Из нејасне формулације Ivaničeka, op. cit., 143 («Vrijeme kada je ta nekropola bila u upotrebi pripada prvoj polovici intervala VII i VIII stoljeća»), произилази ипак његово несумњиво залагање за ранији датум.

менска припадност не може са пуном сигурношћу утврдити и који се према томе могу узети у обзир само са тачке гледишта типологије, поменуо бих један, додуше нешто здепастији судић са Горњег Града у Београду, као и један суд из Могорјела¹³.

Сасвим је природно, да, према горе изнетом, главне аналогije за овај суд треба тражити на широком подручју распрострањености кестхељске групе, или у областима где се утицај те групе нарочито јако осећао. Не намеравајући да овде детаљно исцрпљујем аналогije, ограничићу се само на оне које ми за ово излагање изгледају нарочито значајне, наиме на гробне налазе из Девинске Нове Веси у Словачкој, велике словенске некрополе испитане систематски, по принципима модерних археолошких истраживања¹⁴. Међу обилним материјалом са овога налазишта задржао бих се искључиво на примерима који свим детаљима свога облика, укључујући ту и однос ширине и висине суда и профилацију, затим орнаментиком а делом и фактуром директно одговарају нашем београдском примерку. Такви су

Сл. 1 — Словенски суд из Београда

Сл. 2 — Словенски суд из Београда

примерци судова из гробова 7, 153, 179, 325, 479¹⁵. Иако су, у већини случајева, ови судови нађени у гробовима сами, или са хронолошки неосетљивим материјалом¹⁶, у једном случају откривени су они у истом гробу са судом такозваног прашког типа, што говори за њихову сразмерно рану датацију.¹⁷ Анализирајући налазе из Девинске Нове Веси, Eisner је почетак ове некрополе датирао врло рано, одмах после времена неуспеле опсаде Цариграда, при чему се оснива на архаичне налазе као што су појава сахрањивања у урнама, употреба керамике прашког типа, употреба ведара и појаве које указују на страх од

¹³ Суд из Београда: Музеј града Београда инв. бр. 1326; за Могорјело — уп. I. Cremošnik, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* IV—V, 1950, 391, Т. I, 4. Овај примерак који је по Cremošniku рађен слободном руком, нешто је здепастији од нашег иако му је у принципу сличан.

¹⁴ J. Eisner, *Devinska Nova Ves* 1952, passim.

¹⁵ *Ibid.*, 10—11, сл. 5, 5 (гроб 7); 49—50, сл. 22, 8 (гроб 153); 56—57, сл. 23, 10 (гроб 179); 85—86, сл. 36, 1 (гроб 365); 98, сл. 39, 10 (гроб 425); 109—110, сл. 43, 7 (гроб 479).

¹⁶ На пример фрагментован нож из гроба 7, *ibid.* сл. 4, 5.

¹⁷ *Ibid.*, сл. 5, 8 (гроб 7).

вампира¹⁸. Крај ове некрополе падао би пак у доба ратовања Карла Великог против Авара око 800 године¹⁹. У оквиру овог сразмерно дугог временског размака немамо могућности за ближе временско фиксирање београдског суда. Но, већ оваква датација, довољна је да нам укаже на период коме он припада. То је једно од најмутнијих раздобља историје нашега града, после последњих његових помена као византиског утврђења, и пре првих помена словенског Београда,²⁰ време у које се увелико обавља и завршава насељавање словенских група на Балканском Полуострву, и када, природно, и на територији данашњег Београда морамо са сигурношћу рачунати са постојањем словенских група, чији је један скромни сведок судић о коме је овде реч.²¹

Да напоменемо још, да све аналогije које за наш београдски примерак налазимо у Девинској Новој Веси, припадају типу који је Eisner обележио именом подунавског, а који се одликује израдом на примитивном, некад чак и на правом грнчарском колу, за разлику од другог, потиског типа, где су судови по правилу рађени слободном руком²². Према Eisner-овом опису изгледало би, такође, да је фактура нашег суда слабија од оне код аналогija које смо поменули, по чему би наш примерак био ближи потиској керамици, међу чијим формама не налазимо, међутим, за ње-

га никакве директне аналогije²³. Отуда би, чисто типолошки, суд из Београда можда могао да се сматра као нека фузија елемената оба Eisner-ова типа.

Веће тешкоће нам причињава хронолошко и културно опредељење другог од наших судова. Ово стога што он припада једном типу који се на јужнословенском и панонском подручју може пратити кроз дуги низ векова римског и ранословенског периода. Тако налазимо његов облик, са истом карактеристичном контуром, јаким сужавањем према дну и развраћеним ободом, међу керамиком римског царског доба у Панонији, на некролама у Горњој Хајдини и Птују, затим у Kesthely-у и Szombately-у у Мађарској, Zeiselmauer и Müllendorf-у у Аустрији²⁴. Особито су важни налази из гроба бр. 10 некрополе на имању Марусек у Хајдини и из још једног гроба у Хајдини, где је суд овог типа нађен са новцима Клаудија и Агрипе, што његово време јасно опредељује у рано царско доба²⁵. Мање прецизно могу се датирати извесни други налази, тако да се код њих припадност римском периоду не може сматрати потпуно сигурном, те није искључено да би судови потицали из каснијег времена. То је у првом реду случај са једном, додуше нешто грубљом групом судова из Стењевца, на коју се недавно вратио З. Вински, остављајући отворену могућност и њиховог словенског ка-

¹⁸ Ibid. 320 и д., особито 328 и д. Док су остали аргументи Eisner-а несумњиво оправдани, последњи, страх од вампира, изгледа ми да не би долазио у обзир. У питању су, наиме, празноверице које су се могле врло дуго држати, како то показују и многобројни примери код наших народа, упор. Т. Ђорђевић, Српски етнографски зборник LXVI, Живот и обичаји народни, 30, 1953, 147 и д. Тако једна аустриска комисија наводи да је још 1731 године извршено у Медвеђи откопавање гробова људи за које се веровало да су се повампирили, те им је исечена глава, тела су спаљена »а остало бачено у Мораву« *ibid.*, 153. У Далмацији и Боки познат је био обичај сечења жила испод колена из страха од вампира, а у Заглавку сечења прста, носа и тако даље. Ibid. 187 и д. Један случај оваквог сакаћења леша суђен је чак 1882 године у Опатији.

¹⁹ Eisner, *loc. cit.*

²⁰ Ф. Баришић, *Византиски Singidunum*

(у штампи. Захваљујем колеги Баришићу који ми је љубазно дао на увид рукопис). Из Simocatthae VIII, 1 види се да је Singidunum био у рукама РOMEЈА до 602 године, док се из једног податка код Константина Порфирогенита, који се односи на 630 годину, такође да закључити да је град (овде назван Београд — Βελέγραδον) био тада још византиски. Први помени словенског Београда односе се на IX век, упор. К. Јиречек — Ј. Радоњић, *Историја Срба* 2, 1952, 103.

²¹ За опште прилике у подручју данашње Србије у ово време, упор. Јиречек — Радоњић, *op. cit.*, 35 и д.

²² *Op. cit.*, 254 и д. (подунавски тип), 261 и д. (потиски тип).

²³ Ibid., 261 и д. и одговарајуће слике.

²⁴ E. Bonis, *Die kaiserzeitliche Keramik in Pannonien I*, 1942, 72 и д., Т. V, 3 а; 4,1 XLI, 4.

²⁵ Ibid. 37, 72—73.

рактера²⁶. Сличан је случај и са судовима са Панораме код Птуја, који су у свим својим одликама нарочито блиски поменути примерцима раног римског царства са руба Паноније²⁷. На овом месту ваља посебно указати и на сродност нашег керамичког типа са облицима такозваног прашког типа, чије се повезивање са Словенима данас више не може стављати у сумњу²⁸. Иако класични облици ових судова немају развраћен обод, налазимо међу материјалом са подручја западних Словена и примерке који показују и ову последњу одлику²⁹, чиме се, с обзиром и на своју типичну општу контуру, још више приближују нашем примерку из Београда. Значајно је при томе да је и код нас недавно скренута пажња на једну врсту керамике која, ако не идентична са прашким типом, има са њим несумњиво много сродности³⁰. Док се код ових последњих налаза са јужнословенске територије, упркос свој вероватноћи, с обзиром на недовољне познате услове налаза, словенска припадност судова не може са потпуном сигурношћу утврдити, постоје и судови нешто еволуисане форме, типолошки везани за наш облик, који се несумњиво могу приписати Словенима, а потичу са јужнословенског и, шире, доњеподунавског подручја. Ту спада, један суд са некрополе на Големој Могили у Плиски, који Станчев, у недостатку ближних података о условима налаза са ископавања Г. Фехера, ставља по типолошком критерију у седми до осмог века³¹. Значајнији, пошто се

даје поузданије датирати, био би суд из једне јаме фазе А у Damaoia код Букурешта, нађен заједно са једним фрагментом фибуле са маском, типа накита у чију се словенску припадност после одличне студије Ј. Wernera и радова Б. Робакова више не може сумњати³². Нарочито је занимљиво, међутим, да се исти керамички тип одржао још много дуже времена. Тако га еволуисаног, делом у затвореним налазима — полуземницама — са типичном другом словенском керамиком, сусрећемо у слоју II у Dinogetia. По налазима новаци Исака Комнена и Константина X Дуке у нивоу овог слоја, делом и у зградама, припада слој несумњиво другој половини једанаестог века³³.

Где се у оквиру овог дугог развојног ланца има поставити суд из Београда, наравно да је тешко утврдити у недостатку ближних података о његовим условима налаза.

У вези са досадашњим излагањем поставља се поново пред нас толико дискутовано питање порекла и генезе словенске керамике, један од чворних проблема словенске археологије уопште, о коме су изнета многа различита, делом и контрадикторна, мишљења. Основна гледишта по томе питању изражена до 1952 године, недавно је продискутовао Ј. Корошец, те нема потребе на њима се дуже задржавати³⁴. Напоменуо бих само да се сам Корошец залаже за јединство најраније словенске керамике и истиче уплив латенског материјала на керамику римског и сло-

²⁶ Op. cit., 78 и д. Abb. I, K.

²⁷ P. Korošec, *Arheološka poročila SAZU*, dela 3, 1950, 96 и д., особито сл. 19.

²⁸ После великих, некада и некоректних полемика, уп. L. Zotz — B. Richtofen, *Ist Böhmen-Mähren die Urheimat der Tschechen?* (1940), passim, данас и несловенски археолози прихватају везаност овога типа за Словене. Упор. H. Preidel, *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens*, 1954, 43 и д., са извесним напоменама које упозоравају против шематских уопштавања.

²⁹ Тако, например, Velatice — J. Poulik, *Staroslovenska Morava*, 1948, T. III, 3; Biatec, *ibid.* T. IV, 5; Landshut (Landžhot) — Pittioni, *Germania XVIII*, 1934, 130 и д., T. XV, 1—4.

³⁰ Vinski, op. cit., 71 и д.

³¹ С. Станчев, *Раскопки и проучвания III*, 1949, 227 и д., сл. 11, 1; уп. особито 233.

³² D. Rosetti, *Germania XVIII*, 1934, 210—212, Abb. 5, 4; за фибуле са маском упор. Werner, *Reinecke Festschrift*, 1950, особито 171, где је посебно указано на значај налаза из Damaoia за испитивање најстарије словенске керамике; В. А. Рыбаков, *Ремесло древней Руси*, 1948, 46 и д.

³³ G. Stefan и др., *Studii și cercetări de istorie veche III*, 2, 1952, 367 и д., fig. 10, 5, 7, особито 379—380 (земница 123).

³⁴ *Uvod v materijalno kulturo slovanov zgodnjega srednjega veka*, 1952, 181 и д.

венског доба.³⁵ Но, после Корошчевог рада појавила се и публикација Ј. Eisnera о Девинској Новој Веси где је аутор учинио поновљени, синтетични осврт на проблематику генезе словенске керамике, наравно првенствено са гледишта материјала на подручју западних Словена. С друге пак стране, нови материјал из Југославије, Бугарске, а посебно Румуније, данас битно доприноси стварању јасније слике о пореклу и развоју словенске керамике на јужнословенском подручју.³⁶

У своме већ више пута поменутом раду Eisner је знатно допунио ранију класичну поделу словенске керамике и гледишта о њеној хронологији³⁷. Тако у развоју ране словенске керамике он разликује три основна типа, а наиме прашки, који сматра везаним искључиво за развој код западних Словена, и, међусобно генетски везана, друга два типа ширег значаја, подунавски и потиски. У генези ова два типа Eisner, ослањајући се на резултате М. Parduczа у вези са испитивањем Сармата у Панонији, истиче важну улогу дачког елемента у формирању номадске керамике, елементе чија је култура била раширена и по мађарској равници (Alföld), где се спаја и са келтским. Номадска пак керамика играла је видну улогу у формирању поменутих словенских типова, при чему је, значи, у њеном формирању учествовао и елемент дачке културе. У формирању словенске керамике Eisner истиче и важност једног изразитог облика каснолатенске керамике (такозвани Krausengefäss), познатог у дако-гетском подручју, но исто тако и из Словачке, чији се утицај у формирању словенске керамике код западних Словена могао пренети преко ширег дачког подручја (Lipica култура) на јужну Пољску, чије је подручје оди-

грало у развоју керамике видну улогу: овде се одржавање и развој овог облика суда може пратити даље кроз цео период Римског царства. У Eisner-овом излагању посебно треба подвући и чињеницу да се разни типови словенске керамике о којима он говори јављају истовремено. Овде бих истакао да сам у погледу генезе словенске керамике и сам на другом месту изнео гледиште које се у многотој поклапа са ставом Eisnera³⁸, наглашујући упоредност разних типова словенске керамике рађених слободном руком и на витлу, и подвлачећи значај суда типа Krause, који тада као и данас сматрам за елемент који је одиграо видну улогу у формирању прашког типа, па према томе и облика судова сличних овом типу у ранијем и каснијем керамичком материјалу јужнословенског подручја, између осталог и облика нашег другог суда из Београда³⁹.

Нови археолошки материјал у многотој потврђује Eisner-ово гледиште, показујући, такође, јасно да се и на јужнословенском подручју има рачунати са развојем сасвим сличном ономе који налазимо код западних Словена. Тако, у погледу шире распрострањених типова подунавског и потиског желим да посебно истакнем следеће:

1. На јужнословенској територији јасно је утврђена упоредна појава финије и грубље словенске керамике разних типова, као и керамике рађене слободном руком, на примитивном и развијеном грнчарском колу. Ову чињеницу потврђују следећи налази из Југославије које наводим као примере:

а) Најева Циглана код Панчева⁴⁰, где је у затвореном налазу—полуземуници, откривена како керамика рађена слободном руком, тако и она на витлу, а исто тако и један фрагмент потиског типа.

31 и д., слично М. Гарашанин — Ј. Ковачевић, *op. cit.*, 128 и д. Ова гледишта о пореклу словенске керамике тада није прихватио *Korošec. Arheološki Vesnik* III, 1, 1952, 153 и д., *Zgodovinski časopis* V, 1951, 341 и д., особито 349—350.

³⁵ Гарашанин, *Старинар*, *loc. cit.*, 32 и д.

⁴⁰ Мано-Зиси, М. Љубинковић, М. Гарашанин, Ковачевић, Р. Веселиновић, *Музеји* I, 1948, 90 и д.

³⁵ *Ibid.*, 189 и д.

³⁶ Уп. Vinski, *op. cit.*, *passim*; С. Станчев, *Раскопки и проучвањия* III, 1949, 129 и д. (Преслав), 227 и д. (Плиска); Ștefan и др., *Studii și cercetări de istorie veche* II, 1, 1951, 20 и д.; III, 1952, 349 и д.

³⁷ Eisner, *op. cit.*, 248 и д.

³⁸ М. Гарашанин, *Старинар* Н. С. I, 1950,

b) Царичин Град код Лебана, где је, поред примитивније, грубље словенске керамике, слабе профилације⁴¹, нађено и примерака са развијеном профилацијом и на витлу рађених, који би типолошки изгледали каснији⁴². Сав овај материјал нађен је у слоју рушевина, где се стратиграфски није могао изводити, па се чак и у затвореним налазима око огњишта оба типа керамике јављају упоредо⁴³.

c) Некропола на Бјелом Брду код Осјека, где је упоредо нађена керамика која одговара Eisner-овом подунавском и потиском типу⁴⁴.

d) Да поменемо најзад и случај некрополе на Птујском Граду, иако касније, где се, несумњиво, упоредо, без икакве временске разлике, појављује керамика рађена на примитивном и развијеном витлу⁴⁵.

Од случајева са територије Румуније нарочито је изразит онај у

e) *Dinogetia*, где се у нивоима I—IV (пре десетог века до дванаестог века), јавља упоредо изразито словенска керамика рађена слободном руком и на витлу, док неки примерци, чак и међу каснијим материјалом, јако потсећају на примитивну номадску керамику и потиски тип⁴⁶.

Нешто друкчију, иако у основи сличну слику показује материјал из Бугарске, где је много ређа појава керамике рађене слободном руком, иако се и ова јавља упоредо са керамиком изведеном на витлу. Тако:

f) Од разних локалитета у Преславу, само на два нађена је и керамика изведена слободном руком⁴⁷. Сав овај

материјал Станчев датира из десетог и једанаестог века.

g) На Големој Могили у Плиски, чији материјал Станчев типолошки ставља у осми и девети век, нађен је свега један примерак керамике рађене слободном руком⁴⁸.

Из свега изнетог произлази да се ове разне врсте керамике, према томе и разни типови појављују мање-више упоредо. Посебно је питање којим разлозима треба протумачити ову појаву. Иако се мишљење које износе П. и Ј. Корошец, да ова разлика потиче од посебне израде насеобинске и гробне керамике⁴⁹ не може без даљег одбацити, мора се подвући чињеница да се обе врсте керамике налазе упоредно и у затвореним налазима, како на насељима тако и на гробљима. Мислим да се код решавања овог проблема никако не сме занемаривати ни развој домаће радиности и занатства у словенском грнчарству, где ће се, уверен сам, наћи решење за многа питања. Да се домаћа радиност одржавала веома дуго показивао би између осталог класични пример суда из Набрђа⁵⁰, изразито потиског типа, у коме је нађен Душанов новац. Мислим да се и прилике, на досада познатом бугарском материјалу, дају лако протумачити, узме ли се у обзир да он потиче из старих бугарских престоница, где се градски живот и занатство морају свакако развијати брже и интензивније него на мањим, примитивним, сеоским насеобинама.

2. Од великог је значаја истицање важности дакогетског елемента и распрострањености његове културе у мађарској низији, на шта је указао Раг-

⁴¹ Овакву керамику у свом извештају сумарно помињу и А. Дероко—С. Радојчић, *Старинар Н. С. I*, 1950, 133 и д., сл. 48.

⁴² Градски музеј у Лесковцу, непубликовано.

⁴³ Ове податке дао ми је руководиоц ископавања Ђорђе Мано-Зиси, који ми је потврдио и моја запажања учињена при прегледу материјала у Музеју у Лесковцу.

⁴⁴ Ivaniček, *op. cit.* 141 и д. и одговарајуће слике.

⁴⁵ J. Korošec, *Slovenska nekropola na Ptujskem Gradu*, 1950, 236—237, 246.

⁴⁶ Ștefan и др., *op. cit.*; напр. *Studii și cercetări III*, 358, fig. 7, 1, 3 (последњи слој) и 5—7 (претпоследњи слој) као и прилично разнородни карактер керамике из појединих полуземуница, на пример полуземунице 100, *ibid.* 376, fig. 22.

⁴⁷ Станчев, *Раскопки и проучвања*, *loc. cit.* 129.

⁴⁸ *Ibid.* 228.

⁴⁹ *Rasprave SAZU III*, 1953, 179 и д.; особито 223 и д.

⁵⁰ Гарашанин — Ковачевић, *op. cit.* 135, сл. 29.

ducz, ослањајући се, при томе, не само на керамику већ и на други археолошки материјал⁵¹. Ово свакако одговара и подацима из извора који нас обавештавају да су Дачани под Боиребистом „потпуно уништили Боје и Тауриске“ прелазећи преко Тисе и покоривајући их у Панонији⁵². Уверен сам да ће корисне допуне у овом погледу пружити и евентуална ревизија богатог материјала по музејима Војводине, где ће се, без сумње, наћи, такође, материјала дакогетског карактера. Данас, без икаквих предрадни, према томе и без икакве претензије на потпуност података, навео бих само следеће примере:

а) Обиље дакогетског керамичког материјала на Жидовару код Вршца.⁵³

б) Постојање дакогетске типичне керамике на Живанића Дољи у Ботошу⁵⁴.

в) Налаз једног дакогетског суда у Винчи⁵⁵, указује свакако на раширеност дакогетског елемента и у деловима Војводине према овоме месту, дакле, нешто даље од Карпата.

д) Веома значајна биће, уколико се потврди, констатација војвођанских археолога да је на Гомоглави код Хртковаца откривено и једно дачко огњиште из времена око првог века пре нове ере, што би тачно одговарало периоду Боиребистине експанзије⁵⁶.

Из овога произлази да се на широј

⁵¹ M. Parducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, I, 1941, особито 60 и д.

⁵² Strab. VII, 304, упор. уз то и V. Parvan, *Getica*, o protoistorie a Daciei, 1926, 66 и д. Brandis, у Pauly-Wissowa, *Real Encycl.* 8 Hlband., 1959 (s. v. Daker), такође, истиче насељеност Боја на десној обали Тисе. Taurisci о којима је реч су по Fluss-у, *ibid.* IX, 8 (s. v. Taurisci), део овог племена који се налази у Панонији још у време похода Цимбра. Свакако је преувеличано тврђење Страбона да су ова племена Дачани потпуно уништили. И код државе Боиребисте, свакако ће се радити о савезу племена. Стога је и неоправдано још јаче потенцирање Страбонових речи код Parvana, *op. cit.* који вели да су Воји и Taurisci збрисани са лица земље »(i-a șters de pe fața pământului«).

⁵³ B. Gavela, *Keltski oppidum Zidovar*, сл. 16, 17, 1, 3; 18, 2, 4; 19, 5; 20 (средина, горе); 22, 3 у погледу етничког опредељења Жидовара упор. М. Гарашанин, *Историски гласник*, 1953, 3—4, 7 и нап. 23.

⁵⁴ На ову чињеницу указао сам већ и раније, *Старинар*, *loc. cit.* Уколико је, међу-

територији Паноније има рачунати са постојањем елемента дакогетске културе, чиме се даје лакше објаснити и утицај тога елемента у формирању културе царског римског периода и касније у словенској епохи.

3. Као што се види нове чињенице у многоме су пољуљале класичну поделу, а посебно класичне хронолошке системе словенске керамике, на шта је поновљено указивано и у домаћој археолошкој литератури⁵⁷. Отуда се и поставља питање налажења нових критерија у хронологији. У томе смислу драгоцени допринос претстављају резултати нових проучавања у Ердељу⁵⁸, иако питању генерализације ових закључака треба прићи са посебном обазривошћу и водећи рачуна и о евентуалним локалним условима развоја. Поред извесних констатација у погледу хронологије појединих форми и орнамената, занимљива је и она, на основу материјала из Morești, о каснијем претезању црвене керамике, насупрот ранијем претезању сиве. У прилог ове констатације изгледа да говоре:

а) Констатације приликом ископавања на Горњем Граду у Београду, где међу средњовековном керамиком (изнад слоја са словенском керамиком традиционог типа) има доста керамике црвене боје⁵⁹.

тим, оправдано тврђење које је тамо изнето, да ови судови стоје у вези са гробовима римског периода у Ботошу, остаје у недостатку података о условима налаза отворено питање, иако је могуће да се дакогетска керамика одржала неизмењена и у римско доба.

⁵⁵ Народни музеј у Београду, Преисториско одељење — непубликовано.

⁵⁶ Саопштење Р. Рашајског на Годишњој скупштини археолога Војводине у Новом Саду 1954 године.

⁵⁷ М. Гарашанин, *Старинар*, *loc. cit.*; Р. Ј. Korošec, *loc. cit.*

⁵⁸ Значајни резултати студије К. Horedt-a, *Ceramica slavă din Transilvania, Studii și cercetări de istorie veche* II, 2, 1951, која ми није дошла до руку, познати су ми из обимног приказа Т. Gostynskog у *Slavia Antiqua* IV, 1953, 446—453. Уп. посебно и Horedt и др., *Studii și cercetări* III, 311 и д., особито 318 и д. (Moldovenesti), 328 и д. (Morești).

⁵⁹ Јовановић, М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *op. cit.* 261.

b) Суд са иницијалима Урош на дну,⁶⁰ који припада Средњем веку, такође, је црвено печен.

c) У истом смислу, можда, указује и чињеница да међу керамиком из Преслава претеже она бледо црвено печена⁶¹.

Но с друге стране, не треба заборавити да слична констатација није учињена на керамици са некрополе у Птују⁶² која је приближно истовремена са налазима из Преслава, а посебно треба поменути да модерна ужичка грнчарија која је најпотпуније сачувала традиције ране словенске грнчарије има изразиту фактуру и сиву боју познату код словенске керамике. Већ по овоме изгледало би да се ни овде не сме вршити генерализација, и да ће у даљим хронолошким студијама бити потребно посебно проучити локални развој и његове услове, како би се дошло до солидније базе датирања.

У погледу распрострањености облика прашког типа и њему сличних форми, у које треба убројати и наш други суд из улице Божидара Аџије, посебно бих, рекапитулирајући резултате горњег излагања, истакао следеће:

1. Као што на подручју западних Словена постоји прашки локални тип који се развија на основама латенског периода, но, како показују налази из Девинске Нове Веси, развија се и у нешто каснијем периоду, како се слична констатација може учинити и код нас утврђивањем појаве керамике сличне прашком типу и праћењем једног дугог развоја од латенских облика такозваног Krausen преко римског царског, до у пуни словенски период.

2. Еволуција ове врсте на јужнословенском подручју изгледа да се може пратити и кроз дуже време, пошто налази из *Dinogetia* показују засада крајњу карику тога еволутивног развоја, у другој половини једанаестог века.

Овако утврђена упоредност развоја на западном и јужнословенском подручју, поставља се природно, као посебан проблем, с обзиром на питање повезаности ове еволуције у оба подручја. Ради се најиме о развоју диктираном дубљом унутрашњом повезаношћу, или о конвергентном развоју у обе области. Одмах да подвучем да ми ова друга могућност изгледа вероватнија⁶³. С обзиром на постојање сличне основе на којој се словенска култура у оба подручја развија, могло је, природно, под сличним условима, доћи на оба словенска подручја до сличне еволуције. У овом смислу указује и чињеница, на коју је у вези са једним делом материјала о коме је овде реч већ указивано⁶⁴, да се не ради у обе области о идентичним, већ само о сродним, врло сличним керамичким облицима но са несумњивим локалним одликама.

Потпуно је разумљиво да се све што је у овом раду изнето не може сматрати дефинитивним решењем постављених проблема. Напротив свесни смо свих празнина које још увек постоје у нашем познавању словенске керамике, њеног настанка и развоја, и које нам не допуштају да тај развој сагледамо у пуној светлости. Но, чињенице које се већ данас дају утврдити, повезују се међусобно у логичан низ, који пружа несумњиве индиције за правилније решавање постављених питања, које, јасно, не може и не сме бити шематско и уопштено, већ мора водити рачуна и о локалним условима развоја. У томе смислу указао сам на овоме месту на извесне чињенице које се као компоненте у развоју словенске керамике могу утврдити и о којима треба несумњиво водити рачуна приликом нових налаза и даљих систематских истраживања.

⁶⁰ Гарашанин — Ковачевић, *op. cit.*, 134, сл. 28, 17.

⁶¹ Станчев, *Раскопки и проучивања*, *loc. cit.* 129.

⁶² Korošec, *Slovenska nekropola na Ptuj-skem Gradu*, 225 и д. и одговарајући описи и слике.

⁶³ На ту могућност у најопштијим потезима указао сам и на другом месту: Гарашанин — Ковачевић, *op. cit.*, 141, наводећи и друго мишљење Арциховског, које ми данас изгледа све мање вероватно.

⁶⁴ Vinski, *op. cit.*

CONSIDÉRATIONS NOUVELLES SUR LA CÉRAMIQUE SLAVE

A propos de deux vases céramiques récemment découverts à Beograd

M. V. GARASANIN

Le Musée de la ville de Beograd possède dans ses collections deux vases découverts aux cours de travaux de construction, rue Božidara Adžije No. 3 à Beograd. Le premier des vases en question (fig. 1) retrouve ses analogies parmi les matériaux du groupe de Kesthely, tels ceux de Vojka¹⁰, Bjelo Brdo¹¹, Mogorjelo en Herzégovine¹³, et hors de Yougoslavie particulièrement dans un certain nombre de vases appartenant au type danubien de J. Eisner et provenant de la nécropole de Devinska Nova Ves, datant de l'époque entre 630—800 environ^{15—19}. C'est-là l'époque après les dernières mentions de Singidunum aux mains des byzantins (602 et 630), époque précédant les premières mentions de la ville slave de Beograd^{20—21}. Le second vase se rattache au contraire à un type connu déjà à l'époque romaine en Pannonie^{24—25}, apparenté au type de vase de Velika Gorica et Panorama à Ptuj^{26—27}, ainsi qu'aux vases du type de Prague et de formes analogues connues en Yougoslavie^{28—30}, et aux vases assurément slaves eux-aussi de Pliška³¹, Damaroaia A³² et Dinogetia³³.

Les faits énumérés viennent à l'appui de la thèse de J. Eisner sur le parallélisme de différents types de céramique slave, thèse analogue à celle émise par l'auteur il y a quelques années³⁸. Les observations de Eisner se rapportant toutefois en premier lieu aux découvertes des régions habitées par les Slaves occidentaux, nous nous arrêterons ici à quelques faits démontrant une évolution semblable dans la céramique des Slaves du Sud.

1. C'est tout d'abord le synchronisme de différents types céramiques (semblables aux types danubien et tibiscin de Eisner) et en général de la céramique faite à la main, à la roue de potier primitive ou développée. Différents cas de synchronismes de cette sorte sont connus de Caričin Grad (proba-

blement VIIème siècle d'après la découverte d'une fibule du type à masque)⁴¹, Najeva Ciglana près de Pančevo⁴⁰, Bjelo Brdo près d'Osjek⁴⁴, de la nécropole plus récente de Ptuj⁴⁵, de Dinogetia en Roumanie, Pliška et Preslav en Bulgarie^{46—48}. Ces synchronismes sont dû vraisemblablement à la formation lente du métier de potier, se substituant tout d'abord dans les cités (par ex. Preslav, Pliška), au travail de potier primitif exécuté pour les besoins domestiques.

2. L'importance de l'élément dace dans la formation de la céramique slave semble être prouvée par l'expansion de la civilisation dace en Pannonie (Strabon VII, 304^{51—52}) ainsi que par des découvertes archéologiques encore sporadiques, qui nous en sommes persuadés iront se multipliant (Židovar, Botoš, Vinča, Hrtkovci)^{53—56}.

3. La question des éléments pouvant, dans ces conditions nouvelles servir à la datation de la céramique slave, doit pour le moment rester irrésolue. Les considérations de Horedt⁵⁸ ne peuvent encore être appliquées avec certitude à un territoire plus vaste, bien que la chronologie plus tardive de la céramique rouge (X—XII siècle), fixée par lui à Moresti en Transylvanie, semble être prouvée par les considérations stratigraphiques dans la forteresse de Beograd⁵⁹, un vase tardif portant le monogramme Uroš au Musée National de Beograd⁶⁰, et les observations faites à Preslav.⁶¹

Des faits cités ci-dessus il ressort donc que l'évolution de la céramique est presque identique chez les Slaves du Sud et de l'Ouest. Ceci est dû probablement à une évolution s'opérant sur des bases plus ou moins identiques et sous des conditions semblables.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 et 2 — Deux vases récemment découverts à Beograd